

INNOVATION TALABALAR AXBOROTNOMASI

 <https://innoworld.net>

 +998945668868

ILMIY JURNAL

 I JOURNALS
MASTER LIST

 ISSN

INTERNATIONAL
STANDARD
NUMBERING
SYSTEM

 doi

 zenodo

 OpenAIRE

 Academic
Resource
Index
ResearchBIB

 Google Scholar

 open access.nl

Iqbol Mirzo she'riyatida xalq maqollarining strukrut-semantik xususiyatlari

Ruziyeva Barno Qahramonjon qizi

Andijon davlat universiteti

Filologiya fakulteti Lingvistika yo'nalishi

2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maqollarning shakllanish tarixi, mohiyati va xususiyatlari va ularning nazmda qo'llanilishi haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, maqollarning xalqimiz madaniyatida tutgan o'rni, uning iqtidorli ijodkor Iqbol Mirzo she'rlarida mohirona ifodalanishi xususida keng ko'lamli semantic-struktur tahlili yoritilib berilgan.

Аннотация: В данной статье рассматривается история формирования пословиц, их сущность и характеристики, а также их использование в поэзии. Кроме того, освещен масштабный семантико-структурный анализ роли пословиц в культуре нашего народа и их умелое выражение в стихах талантливого поэта Икбала Мирзы.

Abstract: This article discusses the history of the formation, essence and characteristics of proverbs, and their use in poetry. It also provides a comprehensive semantic-structural analysis of the role of proverbs in the culture of our people and their skillful use in the poems of the talented poet Iqbal Mirzo.

Kalit so'zlar: xalq maqollari, maqollar semantikasi va strukturasi, Iqbol Mirzo she'riyatida maqollar, "Hikmatnoma", "Saylanma", nazmda maqol.

Qadimdan shakllanib, sayqal topib kelayotgan maqol, matallar xalq turmush tarzining bir bo'lagi sifatida o'rganilib, u bilan bog'liq holda tahlil etilib kelinadi. Bular tilshunoslikning katta bir bo'limlaridan biri bo'lgan Paremiologiyada o'rganiladi va uning asosiy bo'laklaridan biri hisoblanadi. Maqollar – bu xalqning donoligini, millatning ruhini, uning madaniyatini ko'rsatadigan xalq og'zaki ijodi na'munasi bo'lib, maqollarni, xususan, xalq ijodiyotini o'rganish, tadqiq qilish bugungi kunda muhim ahamiyatga ega masalalardan biri hisoblanadi. Ular nafaqat tilshunoslar, balki boshqa turli soha vakillarini ham e'tiborini jalb etgan tushunchadir.

Maqollar – bu xalq tajribasi, uning nafasi, yig'isi, shodligi va sevinchi, qayg'usi va ovunchi, bu xalq haqiqati, uni to'g'ri yo'lga eltuvchi mayoqdir. Xalq asrlar mobaynida to'plagan hayotiy tajribasini turli vositalar yordamida kelajak avlodlarga meros qilib qoldiradi. Maqollar ana shunday bebaho meros namunasi hisoblanadi. Ular zamonlarosha xalq donishmandligining muhim manbai sifatida, og'izdan – og'izga o'tib, sayqallanib kelgan. Maqollar xalq og'zaki ijodining boshqa janrlari singari har bir xalqning milliy adabiy va madaniy boyligi hisoblanadi. Ular xalqning milliy – madaniy xususiyatlari va uning qirralarini, dunyoqarashi, axloqiy me'yor va prinsiplarini, millatning ruhiy holatini to'liq ifodalaydi. O'zbek maqollarining o'rganilish tarixi: o'zbek xalq durdonalarini, o'zbek xalq ijodining ommaviy janrlaridan biri bo'lgan

maqollarni to'plash va o'rganish tarixi ham, ulardan yozuvchi va olimlarning o'z asarlarida foydalanishi ham uzoq davrlarga borib taqaladi. S.I.Ozhegov "Rus tili lug'ati"da maqolga quyidagi ta'rifni beradi: "Maqol- bu tarbiyaviy ma'noga ega qisqa xalq matallari. Ular –jumladan farqli o'laroq to'liq gapni tashkil etmasdan, asosan ko'chma ma'noli ifodadir". Volfang Miederning so'zlariga ko'ra : "Maqollar uzoq vaqt davomida xalq og'zaki san'atining bir qismi bo'lib, koinotni idrok etishimizga qarilikgacha umumiy falsafiy qo'llanma sifatida foydalangan avlodlar uchun asos bo'lib hizmat qiladi. Milliy idrok va tafakkur ochib beruvchi dunyo...Bundan tashqari xalq maqollarida madaniyatning o'zagi bo'lgan milliy qadriyatlar yorqin ifodalangan".

"Maqollardagi fikrning she'riy ifodasi voqelikning ongsiz-badiiy shaklidir. Maqoldan farqli o'laroq, matal – nutqda emotsional baho uchun mavjud bo'lgan va bir qator o'xshash hayotiy hodisalarga nisbatan muqobillik tamoyiliga ko'ra qo'llaniluvchi umumqabul qilingan obrazli ifodadir. Agar maqol nutqni alohida mazmun, yangi bir butun xulosa bilan mustahkamlanayotgan bo'lsa, matal bir tugal fikr (jumla), xulosa ich iga to'laqonli bir bo'lak sifatida kiritiladi"¹. XX asrning oxirgi 30-yilida maqollarni tahlil qilishning yangi semantik-struktur yondashuvi baydo bo'ldi. Bu matn lingvistikasi va paremiologiya kabi fan sohalarining taraqqiyoti bilan bog'liq. Ilmiy paremiologiyaning asoschilaridan biri G. L. Permyakov hisoblanadi. Uning fikricha, "tugallanmagan fikr"ni ifodalovchi majoziy so'z oborotlariga matallar, "tugallangan fikr"ni shakllantiruvchi majoziy ma'noli gaplarga maqollar deyiladi.² O'zbek xalq maqollarining ilk yirik lug'ati Sh.Shomaqsudov va Sh.Shoahmedovlar tomonida tuzilgan "Hikmatnoma" asari sanaladi. Unda maqollar o'quvchiga yaxshi tushunarli qilib izohlanib tartiblangan. Har bir xalq asrlar davomida juda katta hayotiy tajriba to'playdi, shu tajribani turli vositalar bilan kelajak avlodga meros qilib qoldiradi. Maqol va hikmatli so'zlar ana shunday bebaho ma'naviy merosimiz hisoblanadi.³

Maqollarni lingvistik nuqtayi nazardan o'rganish natijasida quyidagi xulosani aytishimiz mumkin: maqollar grammatik nuqtayi nazardan muayyan sintaktik birlik hisoblangan gaplardir. Shu bois maqolning sintaktik birlik sifatida shakli tuzilishi grammatikada o'rganiladi va tahlil qilinadi.

O'zbek xalqining iste'dodli shoir va yozuvchilaridan biri Iqbol Mirzo xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy madaniyatining mukammallik kasb etishida o'z davrini tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning g'ururi, shon-u sharafini tarannum etayotgan o'lmas so'z san'atkoridir. Uning ijodi she'riyat olamida o'ziga xosligi va fikrlar ko'laminig zalvorliligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. U hayot tomirlaridagi ichki harakatni, davr yuragidagi murakkab ritmni chuqur his eta oladigan, o'zigina his qilib qolmasdan o'quvchiga ham bu tuyg'uni yuqtira oladigan shoir hisoblanadi.

¹ Аникин В. Круглов.А, Русское народное поэтическое творчество.-Л.:1983, -С.129.

² Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки (Заметки по общей теории клише) –М.: 1970, -С.7.

³Шомаксудов Ш., Шоахмедов Ш. Хикматнома. -Тошкент, 1990

Shuningdek, u yaratgan adabiy meros o'zining ko'pqirraliligi, ya'ni turli masalalardan bahs yuritganligi va kishi ruhiyatining eng murakkab qirralarini ham ochib bera olganligi bilan o'zbek she'riyatida alohida o'rin tutadi. Iqbol Mirzo she'riyatida qo'llangan har bir so'z, tushuncha va badiiy timsollar maxsus o'rganishga arzigulik alohida bir olam deb qaraladi. Xususan, undagi maqol va hikmatli so'zlarning qo'llanganligi o'quvchini yanada fikrlashga undaydi. Shoir ijodi serqirra g'oyalarga boy. Shoirning lirik va epik she'rlari bir ummon. Ularning asos mohiyati ishq muhabbatdan iborat va biz ularning ayrim namunalari bilan tanishdik. Uning she'rlari ko'pincha aqliy muhokamalar bilan qorishib ketgan. Bu esa jiddiylik hamda donishmandlik samarasi va alomati. Zamon bilan hamnafas shoir she'rlari mazmundor va bugungi hayot ohangini aks ettirayotgan go'zal asarlardir. Baxshiyona ohangdagi she'rlari xalqona va o'ynoqi xususiyati bilan alohida ajralib turadi. Bu xalqona va o'ynoqilik zamirida juda katta falsafiy donishmandlik va ijodiy tajriba yotadi. Xususan, undagi kognitivlik asosida yashiringan xalq maqollari bir o'qilishda anglashilmasada chuqur o'rganilish va tahlil etilish natijasida tub mohiyatida aynan ana shunday ibratli frazeologik birliklarni ko'rishimiz mumkin. Jumladan, quyidagi "Me'yor" she'rini ko'rishimiz mumkin:

*O'choqqa mos bo'lsin o'tin va qalov,
Turmushga zarurat gulxan erta-kech,
Lekin o'chog'idan toshmasin olov
Yeru ko'kni tutun qoplmasin hech!*

*Me'yorida shirin nozu ne'mat ham,
Evi bilan bo'lsin erkalik, sho'xlik.*

*Hech qachon haddidan oshmasin odam,
Bugun shunga bog'liq borlik va yo'qlik.⁴*

Har bir narsaning o'z me'yori yaxshi ekanligi haqida aytilib "Har narsa o'z epi bilan", "Ortiq davlat ko'z chiqarar", "Besh qo'l og'izga sig'mas" kabi maqollarni tushunishimiz mumkin. O'z va ko'chma manosiga egaligi jihatidan bu maqollar o'z ma'nosida qo'llanilgan bo'lib, konnotativ ma'no ifodalovchi "ko'z chiqarmoq" birikmasi "ortiqlik, me'yoridan ko'plik" semasini ifodalab kelmoqda. Tuzilishi jihatidan esa bir komponentlik maqollar sirasiga misol bo'la oladi.

*Suydim Yurtning shamshodi-yu archasini,
Suydim soyning sokinligu, sachrashini.
O'nta qizni sevgan bo'lsam o'rni boshqa,
Qirqta bo'lsa qiligi hush barchasini.⁵*

"Qalbi butun odam" she'rida esa yolg'onning oqibati yaxshi emasligini va buning natijasi yomonlik bilan tugashi haqida berilib, yomonlik qilganlarga indamang Yaratgan o'z jazosini bir kuni berishini ta'kidlab o'tadi, Hayotning har qanday sohasida xoh oldi –sotdi muomalalarida bulsin,xoh ishlab

⁴ Iqbol Mirzo "Saylanma" "Sharq" nashriyoti "Me'yor" she'ri 27- bet

⁵ O'sha kitob.

chiqarish sohasida bo'lsin, xoh maishiy xizmat sohasida bo'lsin, kishilar o'rtasida o'zaro ishonch bo'lmog'ilozim. Yolg'on esa ishonchni yo'qqa chiqaradi. Shuning uchun ham Alloh yolg'onchilarni yo'ldan adashganlar qatoriga qo'shadi. " Albatta, Alloh yolg'onchi va kofir kimsalarni hidoyat qilmas" ⁶ Qur'oni karimda yolg'onchilarga qiyomat kuni alamli azoblar bo'lish uqtiriladi.

Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi:

"Nabiy sallallohu alayhi vasallam:" Munofiqning belgisi uchta: gapirsa, yolg'on gapiradi, va'da bersa, ustidan chikmaydi va omonat unga ishonilsa, xiyonat qiladi", dedilar". Islom yolg'on guvohlik berishni dunyodagi eng katta gunoh – Allohga shirk keltirish bilan tenglashtirgan.

*Qalbimizda panohimiz tinglar ekan,
Yolg'on ohlar ursak chindan ingrar ekan,
Hammaga ham nasib etmas habib tushmak,
Hatto ajal ham odamni tanlar ekan.*

Bu o'rinda xalqimizning "Yolg'on gap yoqadan chiqar", "Yolg'on gapning chuvi chiqar" kabi maqollarini eslashimiz mumkin. Bu maqollar ko'chma ma'noda qo'llanilgan bo'lib, "yoqa" leksemasi bevosita yolg'on gapning qay holatda yuzaga kelishini ifodalab kelingan va bu bir komponentlik maqolga misol bo'la oladi. Keyingi misralarida buni yanada ekspressiv jihatdan kuchaytirgan holda boshqa xalq maqollaridan ham foydalangan:

*Qalbi butun odam bir kun anglar ekan,
Fazo to'la ohang ekan, ranglar ekan.
Ey yor, nazar tashlab turgin yuragimga-
Qaramasang, toshoyna ham zanglar ekan.⁷*

Ya'ni, har bir narsa qarov va mehnat bilan unadi va hosil beradi, aksincha e'tiborsizlik va qarovsizlik natijasida qimmatbaho toshdan qilingan oyna ham zanglashi mumkin ekan deya quyidagi maqolni anglashimiz mumkin: **"Bo'lsa hamki qo'riq yer, Hosil berar, to'ksang ter"**. Har qanday jamiyatda yoshlarni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashga harakat qilinadi. Chunki mehnat qilmaydigan odam boshqalar hisobiga kun kechiradi, u oila, jamoa va jamiyat taraqqiyotiga halaqit beradi.

Umuman olganda, shoir ijodidagi umumbashariy mavzular, insonparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgan mavzular barchaning ko'nglidan joy olib ulgurgan. Taniqli adabiyotshunos, filologiya fanlari nomzodi Rahmon Qo'chqor shoir ijodiga qarata: U "Vatan" so'zini ishlatmay, bu mo'tabar makon haqida yozishni, "Xudo" kalimasini tilga olmay, iymon haqida so'zlashi, "Ozodlik" haqida hayqirmay, uning naqadar buyuk ne'mat ekanligini muxlisga anglatishi mumkin", deya shoirning badiiy mahorati yuksak darajada ekanligini ko'rsatadi. Haqiqatan ham, shoirning so'z ishlatish mahorati, qalblarga ta'sir qila olishini baralla aytish mumkin. Yana ko'p yillar davomida shoir abadiy mavzularni qalamga olib xalqimiz qalbidan

⁶ Qu'roni Karim (Zumar surasi, 3- oyat).

⁷ Iqbol Mirzo "Saylanma" "Sharq" nashriyoti 39-bet

chuqur joy olishiga, u yaratgan har bir satrlar qo'shiq bo'lib jaranglashiga ishonamiz.

Xulosa qilib aytganda, Iqbol Mirzo she'riyatida qo'llanilgan har bir obraz, o'xshatish va mubolag'alar o'zining ta'sirchanligi bilan kitobxonlarga estetik zavq bag'ishlaydi, ularning maqollar bilan keltirilishi o'quvchiga o'zgacha ta'sir etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Iqbol Mirzo "Saylanma" "Sharq" nashriyoti.
2. Аникин В. Круглов.А, Русское народное поэтическое творчество.-Л.:1983, -С.129.
3. Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки (Заметки по общей теории клише) –М.: 1970, -С.7.
4. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Ҳикматнома. -Тошкент, 1990 .
5. Iqbol Mirzo "Qo'shiqlarim"
6. Iqbol Mirzo "Ko'nglingda nima bor bilmayman " "Sharq" nashriyot-matbaa uyi 2020-yil .
7. Iqbol Mirzo. Sizni kuylayman. Toshkent, 2007.

INNOVATIVE
WORLD